

Thomas Piketty
Kapitaal in de 21ste eeuw

Vertaald door Lidewij van den Berg, Marianne Kaas,
Ankie Klootwijk, Daan Pieters en Manik Sarkar

2015

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

Technische appendix bij het boek (online)

Om de tekst en eindnoten niet te zwaar te belasten met technische details, zijn de precieze gegevens omtrent historische bronnen, bibliografische verwijzingen, statistische methoden en wiskundige modellen in een online appendix opgenomen, die is te vinden op <http://piketty.pse.ens.fr/capital21c>. De appendix is er in een Franstalige en een Engelstalige versie.

De appendix bevat met name alle onderzoeksdata waarop de grafieken in dit boek zijn gebaseerd, evenals een gedetailleerde beschrijving van de bijbehorende bronnen en methoden. De bibliografische verwijzingen en eindnoten zijn in het boek eveneens tot een minimum beperkt en in de appendix meer in detail getoond. De appendix bevat ook een aantal extra tabellen en grafieken waarnaar soms in de noten wordt verwezen (bijvoorbeeld 'Zie de extra tabel S1.1' in noot 23 van hoofdstuk 1). De online appendix en de internetsite zijn bedoeld om te kunnen worden geraadpleegd als aanvulling op het boek, dat daardoor op meerdere niveaus kan worden gelezen.

Belangstellende lezers vinden online ook alle bestanden (de meeste in Excel- of Stata-formaat), programma's, wiskundige formules en vergelijkingen, verwijzingen naar primaire bronnen en links naar meer technische studies die de basis vormen van dit boek.

Mijn doel was om een boek te schrijven dat kan worden gelezen zonder dat daar een speciale technische opleiding voor is vereist, maar dat in combinatie met de online appendix ook interessant is voor specialisten uit mijn vakgebied. Bovendien stelt deze aanpak mij in staat aangevulde en herziene versies van de tabellen en grafieken online te zetten. Aanvullingen en commentaar op het boek of de website zijn welkom via piketty@ens.fr.

Inleiding

‘Sociale verschillen kunnen alleen door het algemeen belang worden gerechtvaardigd.’

ARTIKEL I,

Verklaring van de rechten van de mens en de burger, 1789

De verdeling van de rijkdom is een van de meest bediscussieerde en actuele vraagstukken van deze tijd. Maar wat weten wij eigenlijk over de ontwikkeling daarvan op de lange termijn? Zal de dynamiek van het voortdurend aangroeiende privékapitaal onvermijdelijk leiden tot een steeds grotere concentratie van rijkdom en macht in handen van steeds minder mensen, zoals Marx in de negentiende eeuw geloofde? Of zullen de evenwicht brengende krachten van groei, concurrentie en technologische vooruitgang in de latere ontwikkelingsstadia vanzelf leiden tot minder ongelijkheid en een harmonieuze stabiliteit, zoals Kuznets in de twintigste eeuw dacht? Wat weten we eigenlijk echt over de ontwikkeling van de verdeling van inkomen en vermogen sinds de achttiende eeuw, en welke lessen kunnen wij daaruit trekken voor de eenentwintigste eeuw?

Dat zijn de vragen die ik in dit boek zal proberen te beantwoorden. Daarbij wil ik meteen aantekenen dat mijn antwoorden onvolmaakt en onvolledig zijn. Maar ze zijn wel gebaseerd op veel uitgebreidere historische en vergelijkende gegevens dan alle eerdere werken over dit onderwerp – gegevens die drie eeuwen en meer dan twintig landen beslaan – en bovendien zijn ze gestoeld op een nieuw theoretisch kader waardoor we beter begrijpen welke tendensen en mechanismen er aan het werk zijn. Dankzij

de moderne economische groei en de verspreiding van kennis is de marxistische apocalyps niet bewaarheid geworden, maar dat heeft niets veranderd aan de diepgewortelde structuren van het kapitaal en de ongelijkheid – of in ieder geval niet zo veel als we tijdens de optimistische decennia na de Tweede Wereldoorlog dachten. Vanaf het moment dat het rendement op kapitaal de groei van de productie en het inkomen blijvend overtreft, wat in de negentiende eeuw het geval was en waarschijnlijk in de eenentwintigste eeuw weer de norm gaat worden, genereert het kapitalisme automatisch een willekeurige en onhoudbare ongelijkheid die de meritocratische waarden waarop onze democratische samenleving is gebaseerd, op losse schroeven zet. Er bestaan echter manieren waarop de democratie weer de controle over het kapitalisme kan heroveren en het algemeen belang boven het privébelang kan laten prevaleren, en tegelijkertijd protectionistische en nationalistische tegenkrachten kan vermijden. Dit boek tracht een aantal aanbevelingen in die richting te doen en baseert zich daarbij op de lessen uit de geschiedenis, die feitelijk de grondslag van dit boek vormen.

Een discussie zonder feiten?

Jarenlang is het intellectuele en politieke debat over de verdeling van de rijkdom gevoerd op basis van een hoop vooroordelen en weinig feiten.

Natuurlijk mogen we de intuïtieve kennis niet onderschatten die iedereen bij gebrek aan een theoretisch kader en representatieve statistische gegevens heeft over het inkomen en het vermogen in zijn tijd. We zien bijvoorbeeld dat films en boeken, in het bijzonder de negentiende-eeuwse romans, stampvol gedetailleerde informatie zitten over de levensstandaard en de rijkdom van de verschillende maatschappelijke groeperingen, en vooral over de diepgewortelde structurele ongelijkheid, de manier waarop die wordt gerechtvaardigd, en welke invloed dat op ieders leven had. Met name in het werk van Jane Austen en Balzac wordt een frappant portret geschilderd van de verdeling van de rijkdom in Groot-Brittannië en Frankrijk in de jaren 1790-1830. Deze twee romanschrijvers waren zeer goed bekend met de hiërarchische implicaties van rijkdom in hun kringen. Ze wisten de geheime scheidslijnen ervan bloot te leggen, en ze ken-

den de onverbidelijke consequenties die deze hadden voor het leven van mannen en vrouwen, voor hun verwachtingen en teleurstellingen, voor de strategieën die ze hanteerden om een huwelijk te kunnen sluiten. De effecten daarvan wisten zij zo waarheidsgetrouw en zo beeldend te beschrijven dat geen enkele statistiek, geen enkele analyse daartegenop kan.

De verdeling van de rijkdom is in feite een te belangrijk vraagstuk om over te laten aan economen, sociologen, historici en filosofen. Het is een vraagstuk dat iedereen aangaat, en dat is maar goed ook. De concrete, fysieke realiteit van de ongelijkheid is zichtbaar voor iedereen die ermee te maken krijgt en roept natuurlijk scherpe politieke controverses op. Boer of edelman, arbeider of industrieel, loketmedewerker of bankier: ieder ziet vanuit zijn eigen positie hoe andere mensen leven en welke machtsverhoudingen er bestaan tussen de verschillende sociale groepen, en vormt zich op basis daarvan een eigen oordeel over wat rechtvaardig is en wat niet. Met andere woorden: het vraagstuk rond de verdeling van de rijkdom zal altijd een buitengewoon subjectieve en psychologische dimensie blijven houden en tot keiharde politieke botsingen leiden die door geen enkele zogenaamd wetenschappelijke analyse gematigd kunnen worden. Maar gelukkig zal de democratie nooit plaatsmaken voor een republiek van deskundigen.

Dat neemt niet weg dat het vraagstuk van de verdeling van de rijkdom het ook verdient om op een systematische en methodische wijze bestudeerd te worden. Zonder duidelijk omschreven bronnen, methoden en concepten kun je zowel het een als het tegenovergestelde beweren. In de ogen van sommigen neemt de ongelijkheid nog steeds toe en wordt de wereld per definitie steeds onrechtvaardiger. Volgens anderen neemt de ongelijkheid op een natuurlijke manier af of ontstaat er vanzelf een natuurlijke harmonie, en moet er vooral niets worden gedaan waardoor dit gelukkige evenwicht verstoord zou kunnen worden. Tegenover deze dovendialoog, waarin elk kamp zijn eigen intellectuele luiheid rechtvaardigt door naar de luiheid van het andere kamp te wijzen, is er een rol weggelegd voor een systematische en methodische, zij het misschien niet honderd procent wetenschappelijke onderzoeksmethode. De wetenschappelijke analyse zal nooit een eind kunnen maken aan de hevige politieke conflicten die ongelijkheid nu eenmaal oproept: sociaal wetenschappelijk onderzoek is en blijft hypothetisch en onvolmaakt. Het heeft niet de pretentie economie,

sociologie en geschiedenis in exacte wetenschappen te veranderen. Maar door geduldig op zoek te gaan naar feiten en patronen en door rustig de economische, sociale en politieke mechanismen te analyseren die daar een verklaring voor kunnen geven, kan het de democratische discussie een steviger basis geven en ervoor zorgen dat de discussie zich op de juiste vragen concentreert. Het kan bijdragen aan het voortdurend herdefiniëren van de uitgangspunten van het debat, kant-en-klare zekerheden en valse voorstellingen van zaken ontmaskeren, en bij alles voortdurend kritische vraagtekens zetten. Dat is in mijn ogen de rol die intellectuelen, onder wie sociale wetenschappers, kunnen en moeten vervullen; zij zijn burgers als ieder ander, maar verkeren in de gelukkige omstandigheid dat ze meer tijd hebben dan anderen om zich aan de studie ervan te wijden (en ze worden daar zelfs voor betaald – een buitengewoon voorrecht).

We moeten echter vaststellen dat het wetenschappelijk onderzoek naar de verdeling van de rijkdom zich lange tijd baseerde op relatief weinig vaststaande feiten en louter theoretische aannames. Voordat ik meer in detail inga op de bronnen die ik voor het schrijven van dit boek heb verzameld, lijkt het me nuttig eerst een kort historisch overzicht te schetsen van eerdere bespiegelingen over deze vraagstukken.

Malthus, Young en de Franse Revolutie

Tegen het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw, bij het ontstaan van de klassieke politieke economie in Groot-Brittannië en Frankrijk, stond de kwestie van de verdeling van de rijkdom ook al centraal. Iedereen beseftte dat er radicale omwentelingen aan zaten te komen, vanwege de aanhoudende – tot op dat moment ongekende – demografische groei, de migratie van het platteland naar de stad en de komst van de industriële revolutie. Welke gevolgen zouden deze omwentelingen hebben voor de verdeling van de rijkdom, de maatschappelijke structuur en het politieke evenwicht in de Europese samenleving?

Voor Thomas Malthus, die in 1798 zijn essay *Over bevolking* publiceerde, was er geen twijfel mogelijk: de overbevolking vormde de voornaamste dreiging.¹ Hij beschikte weliswaar over schrale bronnen, maar probeerde er het beste van te maken. Hij werd vooral beïnvloed door de reisverhalen

van Arthur Young, een Engelse landbouwkundige die aan de vooravond van de Franse Revolutie, van 1787 tot 1788, uitgebreid door Frankrijk had gereisd en van Calais naar de Pyreneeën was getrokken en van Bretagne naar Franche-Comté. In zijn boek deed hij verslag van de ellendige levensomstandigheden van de boeren op het Franse platteland.

Er staan niet alleen maar onwaarheden in dit meeslepende verhaal, verre van. In die tijd was Frankrijk veruit het dichtstbevolkte land van Europa en het vormde om die reden een ideaal observatiepunt. Rond 1700 telde het Franse koninkrijk al meer dan 20 miljoen inwoners, terwijl Groot-Brittannië op dat moment slechts 8 miljoen inwoners had (en Engeland alleen 5 miljoen). In de loop van de achttiende eeuw nam de Franse bevolking gestaag toe, vanaf het eind van de regeerperiode van Lodewijk XIV tot die van Lodewijk XVI, en zelfs zozeer dat Frankrijk rond 1780 bijna 30 miljoen inwoners telde. We hebben alle reden om aan te nemen dat deze voorheen ongekende bevolkingstoename daadwerkelijk heeft bijgedragen aan een stagnatie van de lonen in de landbouw en aan een verhoging van de grondrente in de jaren voorafgaand aan het uitbreken van de Franse Revolutie in 1789. Hoewel het niet de enige oorzaak van de revolutie was, heeft deze ontwikkeling beslist bijgedragen aan de groeiende impopulariteit van de aristocratie en het bestaande politieke regime.

Dat neemt niet weg dat het verslag van Young, dat in 1792 verscheen, ook doordrenkt was van nationalistische vooroordelen en vage vergelijkingen. Onze voorname landbouwkundige toonde zich zeer ontevreden over de herbergen waar hij logeerde en beschreef vol weerzin de slechte manieren van de serveersters. Hij meende uit zijn vaak nogal triviale en anekdotische observaties universele consequenties voor de geschiedenis te kunnen trekken. Hij was vooral heel bezorgd dat de ellende van het volk tot politieke excessen zou kunnen leiden. Young was er met name van overtuigd dat alleen een politiek stelsel op zijn Engels, met een Hogerhuis voor de aristocratie, een Lagerhuis voor de derde stand en vetorecht voor de adel garant kon staan voor een harmonieuze en vredige ontwikkeling onder leiding van verantwoordelijke mensen. Hij meende zeker te weten dat Frankrijk zijn ondergang tegemoet ging toen het land in 1789-1790 toestond dat zowel aristocraten als burgers zitting kregen in een en hetzelfde parlement. We kunnen zonder overdrijving stellen dat zijn hele reisverslag diep gekleurd is door zijn angst voor de Franse Revolutie. Als men het over

de verdeling van de rijkdom heeft, is de politiek nooit ver weg, en het is voor iedereen lastig om zich te onttrekken aan de vooroordelen en klassenbelangen van zijn tijd.

Toen dominee Malthus in 1798 zijn beroemde essay schreef, kwam hij tot nog radicalere conclusies dan Young. Net als zijn landgenoot maakte hij zich veel zorgen over het nieuwe politieke gedachtegoed uit Frankrijk, en om er zeker van te zijn dat dat soort excessen nooit voet aan de grond zou krijgen in Groot-Brittannië was hij van mening dat alle armenzorg onmiddellijk moest worden afgeschaft en dat het geboortecijfer van deze groep streng gecontroleerd diende te worden omdat de wereld anders ten onder zou gaan aan overbevolking, chaos en ellende. Deze zwaar overtrokken en sombere voorspellingen van Malthus vallen alleen te begrijpen als we ons rekenschap geven van de angst die in de jaren 1790 een groot deel van de Europese elite in zijn greep hield.

Ricardo: het principe van de schaarste

Achteraf gezien is het natuurlijk heel makkelijk om je vrolijk te maken over deze onheilsprofeten. Maar we moeten ons wel realiseren dat de economische en maatschappelijke omwentelingen aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw objectief beschouwd behoorlijk indrukwekkend, om niet te zeggen traumatisch waren. In feite had de meerderheid van de waarnemers in die tijd – niet alleen Malthus en Young – een tamelijk somber, en zelfs apocalyptisch beeld van de manier waarop de verdeling van de rijkdom en de sociale structuur zich op de lange termijn zouden ontwikkelen. Dat gold vooral voor David Ricardo en Karl Marx, zonder meer de twee invloedrijkste economen van de negentiende eeuw, die allebei dachten dat een kleine maatschappelijke groep – bij Ricardo waren dat de landeigenaren en bij Marx de industriële kapitalisten – zich onvermijdelijk een steeds groter deel van de productie en het inkomen zou toe-eigenen.²

Voor Ricardo, die in 1817 zijn *Principles of Political Economy and Taxation* publiceerde, vormden de langetermijnontwikkeling van de grondprijzen en de hoogte van de grondrente zijn voornaamste zorg. Evenmin als Malthus beschikte hij over betrouwbare statistieken, maar dat neemt niet

weg dat hij een gedegen kennis had van het kapitalisme van zijn tijd. Ook schijnt hij minder politieke vooroordelen te hebben gekoesterd dan Malthus, Young of Adam Smith, omdat hij afkomstig was uit een familie van Portugees-Joodse financiers. Hij werd beïnvloed door het gedachtegoed van Malthus, maar ging veel verder in zijn redenering. Hij werd vooral geboeid door de volgende logische paradox: wanneer de bevolking en de productie blijven toenemen, wordt de grond steeds schaarser ten opzichte van andere goederen. De wet van vraag en aanbod zou ertoe leiden dat de grondprijzen voortdurend bleven stijgen, net als de huur die aan de grondbezitters verschuldigd was. Op den duur zouden de grondbezitters dus een steeds groter deel van het nationaal inkomen ontvangen en de rest van de bevolking een steeds kleiner deel, wat funest zou zijn voor het maatschappelijk evenwicht. In Ricardo's ogen was de enige logische en politiek bevredigende oplossing een steeds hogere belasting te heffen op de grondrente die de grondbezitters ontvingen.

We zullen zien dat deze sombere voorspelling niet bewaarheid is geworden: de grondrente is inderdaad lange tijd heel hoog gebleven, maar uiteindelijk is de waarde van landbouwgrond onverbidlijk afgenomen ten opzichte van andere vormen van rijkdom naarmate het aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen afnam. Ricardo, die dit in de jaren 1810 schreef, kon op geen enkele wijze voorzien welke vlucht de technologische vooruitgang en de industriële groei in de daaropvolgende eeuw zouden nemen. Net als Malthus en Young kon hij zich niet voorstellen dat de mensheid ooit bevrijd zou zijn van de druk om zich met het verbouwen van voedsel bezig te houden.

Zijn scherpe inzicht wat betreft de grondprijzen blijft niettemin interessant: het 'schaarsteprincipe' waarop hij zich baseerde, kan ertoe leiden dat sommige prijzen decennialang constant blijven stijgen. Dat kan meer dan genoeg zijn om hele samenlevingen volledig te destabiliseren. Het prijssysteem speelt een sleutelrol in het coördineren van de activiteiten van miljoenen individuen – en in dit tijdperk van globalisering zelfs miljarden individuen. Het probleem is dat het prijssysteem grenzen noch moraal kent.

We zouden er verkeerd aan doen het belang van dit principe voor de analyse van de mondiale verdeling van de rijkdom in de eenentwintigste eeuw te onderschatten. Om onszelf daarvan te overtuigen hoeven we de prijs van de landbouwgrond in het model van Ricardo alleen maar te ver-

vangen door de prijs van onroerend goed in de grote steden of door de olieprijs. Als we in beide gevallen de trend die we over de periode 1970-2010 hebben waargenomen, doortrekken naar de periode 2010-2050 of 2010-2100, heeft dat zowel tussen landen als binnen landen een ongekende economische, sociale en politieke verstoring van het evenwicht tot gevolg, die ongetwijfeld doet denken aan de apocalyps van Ricardo.

Natuurlijk bestaat er een heel simpel economisch mechanisme waardoor dit proces weer in evenwicht kan worden gebracht: het spel van vraag en aanbod. Als er van een goed te weinig aanbod is en de prijs te hoog is, neemt de vraag naar dat goed af, waardoor de boel weer tot rust komt. Met andere woorden: als de huizenprijzen en de olieprijzen stijgen, moeten mensen maar naar het platteland verhuizen of de fiets pakken (of allebei). Maar afgezien van het feit dat dat toch wel lastig en ingewikkeld kan zijn, kan een dergelijke aanpassing tientallen jaren in beslag nemen, en in die tijd kunnen de huizenbezitters en oliebaronnen zulke gigantische vorderingen op de rest van de bevolking vergaren, dat ze uiteindelijk alles bezitten wat er te bezitten valt, met inbegrip van het platteland en de fietsen.³ Je weet natuurlijk nooit of het allerergste ook zal gebeuren. Het is nog veel te vroeg om de lezer nu al te melden dat hij tegen het jaar 2050 zijn huur aan de emir van Qatar moet voldoen: die vraag komt later aan de orde en het antwoord is dan natuurlijk genuanceerder, zij het niet echt geruststellend. Maar voorlopig is het belangrijk om te weten dat het spel van vraag en aanbod absoluut niet uitsluit dat er een belangrijke en blijvende tweedeling kan ontstaan in de verdeling van de rijkdom die gekoppeld is aan de extreme schommelingen van bepaalde relatieve prijzen. Dit is de belangrijkste implicatie van het schaarsteprincipe zoals Ricardo dat geïntroduceerd heeft. Maar niets verplicht ons om het lot te laten beslissen.

Marx: het principe van de oneindige accumulatie

Toen Marx in 1867 het eerste deel van *Het Kapitaal* publiceerde, op de kop af een halve eeuw na de publicatie van de *Principles* van Ricardo, had de economische en sociale realiteit een diepgaande verandering ondergaan: het ging niet langer om de vraag of de landbouw een groeiende bevolking kon voeden of dat de grondprijzen de pan uit zouden rijzen, maar eerder

om de vraag hoe men de dynamiek moest begrijpen van een industrieel kapitalisme dat een hoge vlucht had genomen.

Wat in die tijd het meest opviel, waren de ellendige omstandigheden waarin het industrieel proletariaat verkeerde. Ondanks de groei van de economie, of misschien deels juist als gevolg van de economische groei, en vanwege de gigantische uittocht van het platteland door de bevolkingstoename en stijgende productiviteit in de landbouw, woonden de arbeiders boven op elkaar in krottenwijken. Ze maakten lange werkdagen tegen een karig loon. Er ontstond een nieuwe stedelijke misère, die veel zichtbaarder, veel schokkender en in sommige opzichten veel extremer was dan de misère op het platteland tijdens het ancien régime. Romans als *Germinal*, *Oliver Twist* en *Les Misérables* zijn niet aan de verbeelding van de schrijvers ontsproten, net zomin als de wetten op kinderarbeid waarin het kinderen onder de acht werd verboden in een fabriek te werken (in Frankrijk in 1841) of onder de tien in een mijn te werken (in Groot-Brittannië in 1842). In het *Tableau de l'état physique et moral des ouvriers employés dans les manufactures*, een portret van de fysieke en geestelijke toestand van fabrieksarbeiders dat in 1840 door de arts Villermé werd gepubliceerd en in 1841 tot deze halfhartige wet leidde, wordt dezelfde weezinwekkende realiteit beschreven als in *De toestand van de arbeidersklasse in Engeland* van Friedrich Engels (1845).⁴

De historische gegevens waar we vandaag de dag over beschikken, laten zien dat er in feite pas sinds de tweede helft – of zelfs pas in de laatste dertig jaar – van de negentiende eeuw sprake was van een significante stijging van de koopkracht door hogere lonen. Tussen de jaren 1800 en 1860 stagneerden de arbeiderslonen op een zeer laag niveau – in de buurt van de lonen die in de achttiende eeuw en de eeuwen daarvoor gangbaar waren, en soms nog lager. Deze langdurige stagnatie van de lonen, die zowel in Groot-Brittannië als in Frankrijk werd waargenomen, viel des te meer op omdat de economische groei in die tijd juist in een stroomversnelling terecht kwam. Het aandeel van het kapitaal – de winsten uit de industrie, de grondrente, de huurprijs van huizen – in het nationaal inkomen, voor zover we daar een schatting van kunnen maken met de onvolledige bronnen waarover we nu beschikken, nam in beide landen in de eerste helft van de negentiende eeuw aanzienlijk toe.⁵ In de laatste decennia van de negentiende eeuw daalde het aandeel weer lichtjes toen de lonen een inhaalslag

maakten. De door ons verzamelde gegevens wijzen echter uit dat er voor de Eerste Wereldoorlog geen sprake was van een structurele vermindering van de ongelijkheid. Tijdens de jaren 1870-1914 constateren we op zijn best een stabilisering van de ongelijkheid op een zeer hoog niveau, en in sommige opzichten een eindeloze spiraal van ongelijkheid, die met name werd gekenmerkt door een steeds grotere concentratie van vermogen. Het valt moeilijk te zeggen waartoe dit zou hebben geleid zonder de grote economische en politieke omwentelingen die de Eerste Wereldoorlog teweegbracht, en die in het licht van de historische analyse en met de kennis die we nu hebben, de enige krachten sinds de industriële revolutie waren die sterk genoeg bleken om de ongelijkheid substantieel te verminderen.

Dat neemt niet weg dat het kapitaal gedijde en de winsten uit de industrie in de jaren 1840-1850 zo overduidelijk toenamen – terwijl de arbeidslonen stagneerden – dat het voor iedereen zichtbaar was, ook al beschikte niemand in die tijd over representatieve nationale statistische gegevens. En in die context zijn de eerste communistische en socialistische bewegingen ontstaan. De centrale vraag die men zich stelde was simpel: wat voor zin had de ontwikkeling van de industrie, wat voor zin hadden al die technologische ontwikkelingen, al die zware arbeid, al die volksverhuizingen, als na een halve eeuw industriële groei de massa nog steeds in even ellendige omstandigheden leefde en men zich beperkte tot een verbod op fabriekswerk door kinderen onder de acht jaar? Het failliet van het bestaande economische en politieke systeem leek onvermijdelijk. De volgende vraag die men zich stelde was al even simpel: hoe zou dat systeem er op lange termijn uitzien?

Voor die taak zag Marx zich gesteld. In 1848, aan de vooravond van de ‘Lente der volkeren’, had hij al het *Communistisch manifest* gepubliceerd, een korte en krachtige tekst waarvan de eerste woorden luiden: ‘Een spook waart door Europa: het spook van het communisme’⁶ en die eindigt met de niet minder beruchte revolutionaire voorspelling: ‘Met de ontwikkeling van de grootindustrie wordt onder de voeten van de bourgeoisie de bodem zelf weggetrokken, waarop zij produceert en zich de producten toe-eigent. Zij produceert voor alles haar eigen doodgraver. Haar ondergang en de zege van het proletariaat zijn even onvermijdelijk.’

In de daaropvolgende twee decennia schreef Marx zijn omvangrijke verhandeling waarmee hij deze conclusie wilde onderbouwen en de basis leg-

de voor de wetenschappelijke analyse van het kapitalisme en zijn ondergang. Dit werk zou onvoltooid blijven: het eerste deel van *Het Kapitaal* verscheen in 1867, maar Marx overleed in 1883 zonder de twee volgende delen te hebben afgerond, die na zijn dood door zijn vriend Engels gepubliceerd werden op basis van de soms wat obscure tekstfragmenten die Marx had nagelaten.

Net als Ricardo baseerde Marx zijn werk op de analyse van de interne logische tegenstrijdigheden van het kapitalistische systeem. Daarmee nam hij zowel afstand van de bourgeoisieconomen (die de markt als een zelfregulerend systeem beschouwden, dat wil zeggen in staat om zichzelf in evenwicht te houden, zonder grote afwijkingen, in overeenstemming met de 'onzichtbare hand' van Adam Smith en de 'wet van vraag en aanbod' van Say), als de utopische socialisten of proudhoniëten, die volgens hem volstonden met het aan de kaak stellen van de ellende van de arbeidersklasse zonder een zuiver wetenschappelijke analyse te maken van de economische processen die hieraan ten grondslag lagen.⁷ Samengevat nam Marx het ricardiaanse model van de prijs van kapitaal en het schaarsteprincipe als uitgangspunt, en werkte hij de analyse van de dynamiek van het kapitaal verder uit in een wereld waarin het kapitaal vooral uit industrieel bezit bestond (machines, fabrieken, enzovoort) in plaats van uit grondbezit, en zich dus in feite ongelimiteerd kon vermeerderen. De voornaamste conclusie die hij daaruit trok was het zogenaamde 'principe van de oneindige accumulatie', dat wil zeggen de onvermijdelijke neiging van kapitaal om zich zonder enige natuurlijke inperking te vermeerderen en zich te concentreren, en daarop baseerde Marx zijn apocalyptische voorspelling: het rendement op kapitaal zou langzaam maar zeker afnemen (wat de motor van de kapitaalvorming zou stilleggen, en ertoe zou kunnen leiden dat de kapitalisten elkaar kapotmaakten), of het aandeel van het kapitaal in het nationaal inkomen zou tot in het oneindige toenemen (wat ertoe zou leiden dat de arbeiders zich op den duur verenigden en in opstand zouden komen). In beide gevallen was er geen stabiel sociaaleconomisch of politiek evenwicht mogelijk.

Dit sombere toekomstbeeld is evenmin bewaarheid geworden als dat van Ricardo. In de laatste dertig jaar van de negentiende eeuw gingen de lonen eindelijk omhoog: de koopkracht nam in zijn algemeenheid toe waardoor de situatie radicaal veranderde, ook al bleef er veel ongelijkheid

bestaan en bleef die in sommige opzichten tot de Eerste Wereldoorlog zelfs toenemen. De communistische revolutie heeft inderdaad plaatsgevonden, maar in het meest achtergebleven land van Europa, waar de industriële revolutie nog maar amper begonnen was (Rusland), terwijl de meest ontwikkelde Europese landen andere, sociaaldemocratische wegen verkenden – tot groot geluk van hun bevolking. Net als zijn voorgangers had Marx totaal geen rekening gehouden met de mogelijkheid van een duurzame technologische vooruitgang en een aanhoudende productiviteitsgroei, en dat blijken krachten te zijn die tot op zekere hoogte een tegenwicht vormen tegen de vermeerdering en toenemende concentratie van privékapitaal. Hij beschikte ongetwijfeld niet over de nodige statistische gegevens om zijn voorspellingen te preciseren. Waarschijnlijk zat hij ook op het verkeerde spoor doordat hij zijn conclusies al in 1848 getrokken had, nog voordat hij aan het onderzoek kon beginnen waarmee hij die kon staven. Het is wel duidelijk dat Marx in een sfeer van grote politieke euforie schreef, waardoor hij soms overhaaste uitspraken deed waarvan hij zich later moeilijk kon distantiëren – vandaar de absolute noodzaak om het theoretische discours met zo compleet mogelijke historische bronnen te staven, wat Marx niet echt heeft geprobeerd, voor zover hij dat had gekund.⁸ Daar komt nog eens bij dat Marx zich nauwelijks heeft afgevraagd hoe het met de politieke en economische organisatie zou zijn gesteld in een samenleving waarin het privékapitaal volledig was afgeschaft – wat op zich al een ingewikkeld probleem is, getuige de dramatische totalitaire improvisaties van de regimes die zijn ideologie hebben omarmd.

We zullen echter zien dat de analyse van Marx ondanks die beperkingen op verschillende punten een zekere relevantie blijft behouden. Ten eerste stelde Marx een wezenlijke vraag (met betrekking tot de nog niet eerder vertoonde concentratie van rijkdom tijdens de industriële revolutie) en probeerde hij die te beantwoorden met de middelen waarover hij beschikte: hedendaagse economen zouden er goed aan doen zich door zijn voorbeeld te laten inspireren. Belangrijker nog is dat Marx' principe van de oneindige accumulatie een cruciaal inzicht bevat dat voor de analyse van de eenentwintigste eeuw net zo belangrijk is als het indertijd was voor de negentiende eeuw, en dat in zekere zin nog verontrustender is dan het door Ricardo gekoesterde schaarsteprincipe. Bij geringe bevolkingsgroei en relatief lage productiviteit neemt in het verleden geaccumuleerd vermogen

vanzelf aan belang toe en kan het in potentie extreme proporties aannemen en de desbetreffende samenlevingen destabiliseren. Met andere woorden: een lage groei kan slechts een gering tegenwicht vormen tegen het marxistische principe van oneindige accumulatie: het resulterende evenwicht is lang niet zo apocalyptisch als Marx had voorspeld, maar nog altijd behoorlijk ontregelend. De accumulatie van kapitaal stopt op een bepaald punt, maar dat punt kan extreem hoog zijn en daardoor destabiliserend werken. We zullen zien dat de enorme stijging van de totale waarde van de privévermogens, gemeten in jaren van nationaal inkomen in de rijke landen – met name in Europa en Japan – sinds de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw rechtstreeks op deze logica kan worden teruggevoerd.

Van Marx naar Kuznets: van de apocalyps naar het sprookje

Wanneer we van de negentiende-eeuwse analyses van Ricardo en Marx overstappen naar die van Simon Kuznets in de twintigste eeuw, kunnen we stellen dat het economisch denken een uitgesproken – en ongetwijfeld extreme – voorkeur voor apocalyptische voorspellingen heeft ingeruild voor een niet minder extreme voorliefde voor sprookjes, of op zijn minst *happy ends*. Volgens de theorie van Kuznets zou de inkomensongelijkheid vanzelf afnemen in de gevorderde fasen van de kapitalistische ontwikkeling, ongeacht het gevolgde politieke beleid of de verschillen tussen landen, en zich vervolgens op een aanvaardbaar niveau stabiliseren. Hij ontvouwde deze theorie in 1955, en introduceerde daarmee typisch een theorie voor de magische *Trente Glorieuses* (de glorieuze periode van dertig jaar economische groei tussen 1945 en 1975): het volstond geduldig te wachten tot de economische groei aan iedereen ten goede kwam.⁹ Deze kijk op de wereld in die tijd werd aardig verwoord door de uitspraak: ‘Groeï is een getij dat alle boten optilt.’ Datzelfde optimisme komen we ook tegen in het werk van Robert Solow, die in 1956 een analyse maakte van de voorwaarden om tot een ‘evenwichtig groeipad’ te komen, dat wil zeggen een groeitraject waarin alle grootheden – productie, inkomens, winsten, salarissen, kapitaal, beurskoersen, onroerend goed, enzovoort – in hetzelfde tempo groeien zodat alle maatschappelijke groepen in dezelfde mate van de groei zouden profiteren, zonder al te grote onderlinge afwijkingen.¹⁰